

શ્લોક-૧૦ ઉપર પ્રવચન

‘જીવ અધિકાર’ એનો ૧૦મો કળશ છે.

इति विपरीतविमुक्तं रत्नत्रयमनुत्तमं प्रपद्याहम् ।

अपुनर्भवभामिन्यां समुद्भवमनंगशं यामि ॥૧૦॥

એ ટીકા થઈ ગઈ છે એનો ટૂંકામાં પાછો કળશ કર્યો છે. ‘એ રીતે હું...’ પોતે મુનિ પોતાની વાત કરીને વસ્તુની સ્થિતિ સિદ્ધ કરે છે. ‘વિપરીત વિનાના...’ એટલે? દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની શ્રદ્ધાનો વિકલ્પ છે અને પંચમહાવ્રતનો આ જે વિકલ્પ છે કે શાસ્ત્રના ભણવાનો, જાણવાનો જે વિકલ્પ છે, એ બધો વ્યવહાર પુણ્યબંધનું કારણ છે. એનાથી રહિત. ‘વિપરીત વિનાના...’ એટલે વ્યવહારના રાગ વિનાનો જે સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર, તે મોક્ષનો માર્ગ છે. સમજાય છે કાંઈ? માથે આવી ગયું છે.

‘(વિકલ્પરહિત) અનુત્તમ રત્નત્રયનો આશ્રય કરીને...’ ‘જેનાથી બીજું કાંઈ ઉત્તમ નથી એવું; સર્વોત્તમ; સર્વશ્રેષ્ઠ.’ એટલે? આત્મા પૂર્ણ અખંડ આનંદ સ્વરૂપ છે, એની સ્વના દ્રવ્ય આશ્રયની, સ્વસન્મુખ થઈને નિર્વિકલ્પ – વિકલ્પના ભેદ વિનાની, નિર્વિકલ્પ શ્રદ્ધા, વિતરાગી.

૧. અનુત્તમ = જેનાથી બીજું કાંઈ ઉત્તમ નથી એવું; સર્વોત્તમ; સર્વશ્રેષ્ઠ.

પર્યાય પ્રગટ કરવી એનું નામ સમ્યગ્દર્શન છે. સમજાય છે કાંઈ? વસ્તુ વીતરાગમૂર્તિ આત્મા છે. નિર્વિકલ્પ રસ ચૈતન્યઘન આત્મા (છે), એની અંતર સન્મુખ થઈને, વ્યવહારના વિકલ્પથી રહિત એવો અનુત્તમ સમ્યગ્દર્શન... અનુત્તમ એટલે? ઉત્તમમાં ઉત્તમ. ઊંચું. એમ. એનાથી બીજું કોઈ ઊંચું નથી. આત્માનો ધ્રુવ ચૈતન્ય સ્વભાવ અભેદ આનંદ, એની પ્રતીતિ, એનું જ્ઞાન અને એની રમણતા એ ત્રણે નિશ્ચયસમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર, તે મોક્ષનો માર્ગ છે. આહાહા...! સમજાય છે કાંઈ?

એથી 'વિપરીત વિનાના...' એમ કહ્યું છે. એના અર્થમાં કેટલાક કહે છે કે વિપરીત મિથ્યાદર્શન, મિથ્યાજ્ઞાન, મિથ્યાચારિત્ર વિપરીત છે. એનાથી રહિત આ. કેટલાક એમ અર્થ કહે છે. અહીં એમ અર્થ નથી. સમજાણું કાંઈ? નીચે અર્થ કર્યો છે. 'વિપરીત = વિરુદ્ધ.' છે ને? પહેલા આવી ગયું છે ને? એ જ અહીં છે. 'વ્યવહારરત્નત્રયરૂપ વિકલ્પોને-પરાશ્રિત ભાવોને—બાતલ કરીને માત્ર નિર્વિકલ્પ જ્ઞાનદર્શનચારિત્રનો જ - શુદ્ધરત્નત્રયનો જ સ્વીકાર કરવા અર્થે 'નિયમ' સાથે 'સાર' શબ્દ જોડ્યો છે.' એ કાલે આવી ગયું છે. ભગવાનઆત્મા અભેદ ચૈતન્ય ધ્રુવ, એનું સમ્યગ્દર્શન એટલે નિર્વિકલ્પ આત્માના આનંદના અનુભવમાં એની પ્રતીતિ અને એ આત્માનું સ્વસંવેદન — સ્વ-પોતાના જ્ઞાનનું, સં-પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનનું વેદન એ જ્ઞાન અને સ્વરૂપમાં લીનતા અરાગી ચારિત્ર પરિણતિ એ ચારિત્ર. એનાથી ઉત્તમ કોઈ ચીજ છે નહિ. વ્યવહારરત્નત્રય છે એ ઉત્તમ નથી. ઝીણી વાત છે.

દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની શ્રદ્ધા, પંચમહાવ્રતના વિકલ્પ વગેરે એ બધો દોષભાવ છે. એ દોષભાવથી રહિત વસ્તુના સ્વરૂપની શ્રદ્ધા-જ્ઞાન અને અનુભવ રમણતા એ એક જ ઉત્તમ છે એનાથી બીજો કોઈ ઉત્તમ નથી. એવો ભગવાનઆત્મા પૂર્ણ શુદ્ધ ધ્રુવ, એમાંથી સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રની વીતરાગી જે દશા (થાય), એ જ જીવને કરવાલાયક અથવા તે આશ્રય કરવા લાયક છે. સમજાણું કાંઈ? આહાહા...!

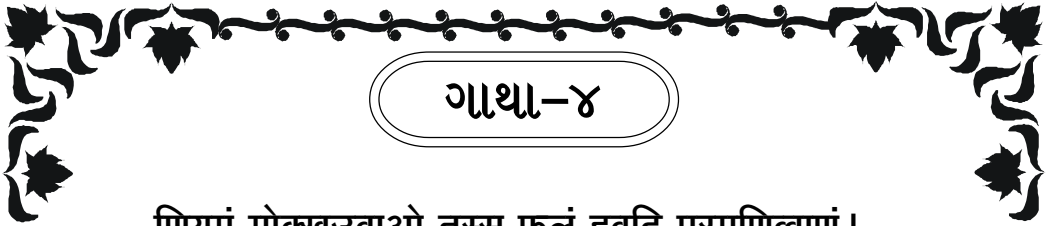
એને કરીને 'મુક્તિરૂપી સ્ત્રીથી ઉદ્ભવતા અનંગ સુખને પ્રાપ્ત કરું છું.' હું તો, એમ કહે છે. એ મુક્તિરૂપી, પૂર્ણ આનંદની દશારૂપી મુક્તિ, એનાથી 'ઉદ્ભવતા અનંગ (અશરીરી, અતીન્દ્રિય...)' સુખ. આત્માનું અતીન્દ્રિય સુખ જે આત્મામાં છે, એને હું આવા રત્નત્રય દ્વારા પર્યાયમાં અતીન્દ્રિય સુખને હું પ્રાપ્ત કરું છું, એમ કહે છે. સમજાણું કાંઈ? બધા શબ્દો ગ્રીક, લેટિન જેવા લાગે. અજાણ્યા માણસને તો આ માર્ગની રીત શું થાય? માર્ગ તો આ છે. કોઈ દિ' એણે પરિચયમાં લીધો નથી, સાંભળ્યો નથી. એટલે અનુભવમાં તો આવ્યો નથી. એટલે એને લાગે કે આ શું છે ? આવો કેવો ધર્મ? પરના ત્યાગ-ગ્રહણનો વિકલ્પ પણ જેમાં નથી. એવો જે આત્મસ્વભાવ, એનું અંતર શરણ લઈને જે સમ્યગ્દર્શનજ્ઞાનચારિત્ર, નિર્વિકલ્પ દશા (પ્રગટ થાય) તે જ કર્તવ્ય છે અને તે જ 'આશ્રય કરીને મુક્તિરૂપી સ્ત્રીથી ઉદ્ભવતા અનંગ (અશરીરી,...)' શરીર વિનાની દશા. અતીન્દ્રિય આનંદની દશા એનાથી

પ્રાપ્ત થાય છે. છે ને? ‘મનંગણં યામિ’ એમ છે ને? ‘સમુદ્ભવમનંગણં’ સંસ્કૃત છે. ‘સમ’-સુખ. ‘અતીન્દ્રિય સુખને હું પ્રાપ્ત કરું છું.’ કેમ? કે, સમ્યગ્દર્શનજ્ઞાનચારિત્ર એ અતીન્દ્રિયસુખ સ્વરૂપ છે. સમજાણું કાંઈ? આહા...! ભગવાનઆત્મા, એનો સમ્યગ્દર્શનનો ભાવ, સમ્યક્જ્ઞાનનો ભાવ, સમ્યક્ચારિત્રનો ભાવ એ અતીન્દ્રિય આનંદના સુખરૂપ ભાવ છે અને એ દ્વારા હું પૂર્ણ અતીન્દ્રિય આનંદના સુખને પ્રાપ્ત કરું છું, એમ કહે છે. સમજાણું કાંઈ?

અહીં તો આનંદને પ્રાપ્ત કરું છું એમ લઈ લીધું છે. મુક્તિના સુખને હું પ્રાપ્ત કરું છું. માર્ગ તે માર્ગ એવો છે, ભાઈ! કહે છે કે જે મોક્ષમાર્ગને વ્યવહાર અડતો પણ નથી અને નિશ્ચયમોક્ષમાર્ગ એ વ્યવહારને અડતો પણ નથી. ‘પ્રેમચંદભાઈ’! એવો માર્ગ છે. આહાહા...!

એવા અતીન્દ્રિય આનંદની દશા. વ્યવહારરત્નત્રય તો દુઃખરૂપ ભાવ છે, વિકલ્પ છે. આહાહા...! શુભભાવ છે એ તો, એ તો કષાય છે. ‘બાલચંદજી’! શુભભાવ. ભગવાનની ભક્તિ, ભગવાનની શ્રદ્ધા, પંચમહાવ્રતના પરિણામ, ભગવાન જ્ઞાનો અરિહંતાણં, જ્ઞાનો અરિહંતાણં (કરે) એ બધો વિકલ્પ રાગ-કષાય છે. કારણ કે પરદ્રવ્ય છે ને? પરદ્રવ્યનું જ્યાં લક્ષ જાય છે એટલે એને વિકલ્પ આવ્યા વિના રહેતો નથી. આહાહા...! સમજાણું કાંઈ?

એના ‘મુક્તિરૂપી સ્ત્રીથી ઉદ્ભવતા...’ ઉત્પન્ન થતાં. ‘અતીન્દ્રિય સુખને પ્રાપ્ત કરું છું.’ મોક્ષમાર્ગ તો આ છે. એ સિવાય બધા વ્યવહારના કથનો જાણવા લાયક છે, આદરવા લાયક છે નહિ. વીતરાગ પોતે એમ કહે કે અમને માનવાથી અને અમારી સામું જોવાથી તને રાગ થશે. ‘સુમેરુમલજી’! એવા વિકલ્પનો આશ્રય કર્યા વિના વિકલ્પને બાતલ કરી દેજે. ભગવાનઆત્મા અતીન્દ્રિય સહજ સુખ છે. એમાંથી થતી શ્રદ્ધા, જ્ઞાન અને શાંતિ એ પણ અતીન્દ્રિય આનંદના સુખરૂપ દશા છે. અતીન્દ્રિય આનંદનો એ મોક્ષમાર્ગ એ સ્વાદ છે. એનાથી અતીન્દ્રિય પૂર્ણાનંદની પ્રાપ્તિ થાય છે. બરાબર છે? આહાહા...! એ ત્રણ ગાથા થઈ.

ગાથા-૪

ણિયમં મોક્ષવવાઓ તસ્સ ફલં હવદિ પરમણિવ્વાણં ।

એદેસિં તિણ્હં પિ ય પત્તેયપરૂવણા હોઈ ॥૪॥

નિયમો મોક્ષાપાયસ્તસ્ય ફલં ભવતિ પરમનિર્વાણમ્ ।

એતેષાં ત્રયાણામપિ ચ પ્રત્યેકપરૂવણા ભવતિ ॥૪॥

રત્નત્રયસ્ય ભેદકરણલક્ષણકથનમિદમ્ । મોક્ષઃ સાક્ષાદખિલકર્મપ્રધ્વંસનેનાસાદિત-

મહાનન્દલાભઃ । પૂર્વોક્તનિરુપચારરત્નત્રય-પરિણતિસ્તસ્ય મહાનન્દસ્યોપાયઃ । અપિ ચૈષાં જ્ઞાનદર્શનચારિત્રાણાં ત્રયાણાં પ્રત્યેકપ્રરુપણા ભવતિ । કથમ્, ઇદં જ્ઞાનમિદં દર્શનમિદં ચારિત્રમિત્યનેન વિકલ્પેન । દર્શનજ્ઞાનચારિત્રાણાં લક્ષણં વક્ષ્યમાણસૂત્રેષુ જ્ઞાતવ્યં ભવતિ ।

છે નિયમ મોક્ષોપાય, તેનું ફળ પરમ નિર્વાણ છે;
વળી આ ત્રણેનું ભેદપૂર્વક ભિન્ન નિરૂપણ હોય છે. ૪.

અન્વયાર્થ :- [નિયમઃ] (રત્નત્રયરૂપ) નિયમ [મોક્ષોપાયઃ] મોક્ષનો ઉપાય છે; [તસ્ય ફલં] તેનું ફળ [પરમનિર્વાણં ભવતિ] પરમ નિર્વાણ છે. [અપિ ચ] વળી (ભેદકથન દ્વારા અભેદ સમજાવવા અર્થે) [એતેષાં ત્રયાણાં] આ ત્રણનું [પ્રત્યેકપ્રરુપણા] ભેદ પાડીને જુદું જુદું નિરૂપણ [ભવતિ] હોય છે.

ટીકા :- રત્નત્રયના ભેદો પાડવા વિષે અને તેમનાં લક્ષણ વિષે આ કથન છે.

સમસ્ત કર્મના નાશથી સાક્ષાત્ મેળવાતો મહા આનંદનો લાભ તે મોક્ષ છે. તે મહા આનંદનો ઉપાય પૂર્વોક્ત નિરુપચાર રત્નત્રયરૂપ પરિણતિ છે. વળી (નિરુપચાર રત્નત્રયરૂપ અભેદપરિણતિમાં અંતર્ભૂત રહેલાં) આ ત્રણનું-જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રનું-જુદું જુદું નિરૂપણ હોય છે. કઈ રીતે? આ જ્ઞાન છે, આ દર્શન છે, આ ચારિત્ર છે-એમ ભેદ પાડીને. (આ શાસ્ત્રમાં) જે ગાથાસૂત્રો આગળ કહેવાશે તેમાં દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રનાં લક્ષણ જણાશે.

ગાથા-૪ ઉપર પ્રવચન

ચોથી.

णियमं मोक्खउवाओ तस्स फलं हवदि परमणिव्वाणं ।

લ્યો. પરમણિવ્વાણં કોઈએ પૂછ્યું નહોતું કે આ પરમ શું કીધું? પરમ. પરમશ્રદ્ધાન. એ તો નિર્મળ સમ્યગ્દર્શન એ પરમશ્રદ્ધાન છે. અહીંયાં મોક્ષ એ પરમ નિર્વાણ.

णियमं मोक्खउवाओ तस्स फलं हवदि परमणिव्वाणं ।

एदेसिं तिण्हं पि य पत्तेयपरूवणा होई ।।४।।

નીચે હરિગીત.

છે નિયમ મોક્ષોપાય, તેનું ફળ પરમ નિર્વાણ છે;

વળી આ ત્રણેનું ભેદપૂર્વક ભિન્ન નિરૂપણ હોય છે. ૪.

અન્વયાર્થ :- ‘રત્નત્રયરૂપ નિયમ એ મોક્ષનો ઉપાય છે.’ નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-

ચારિત્ર એ રત્નત્રય તે મોક્ષનો ઉપાય છે. 'તેનું ફળ પરમ નિર્વાણ છે.' તેનું ફળ મુક્તિ છે. 'વળી...' આ કેમ આપ્યું? એનો જરી અર્થ કર્યો છે. પંડિતજીએ ખુલાસો કર્યો છે. કે 'ભેદકથન દ્વારા અભેદ સમજાવવા અર્થે' એમ ખુલાસો કર્યો છે. નહિતર તો ત્રણનું કથન કરીશ, શબ્દો તો એમ છે. 'આ ત્રણનો ભેદ પાડીને જુદું જુદું નિરૂપણ હોય છે.' એમ છે ને? પણ એનો અર્થ-ખુલાસો કર્યો કે ભેદથી અભેદ સમજાવવા ભેદનું કથન કરીશ. સમજાણું કાંઈ? 'સમયસાર' આઠમી ગાથાની શૈલી લીધી. ભેદકથન દ્વારા વ્યવહાર સમકિત એ વિકલ્પ છે, ભેદ છે. એ દ્વારા આ અભેદ ચીજ છે એ સમજાવવા માટે ભેદથી કથન કરીશ એમ કહે છે.

'ભેદ કથન દ્વારા અભેદ સમજાવવા...' સમજાવવું છે તો અખંડ, અભેદની દૃષ્ટિ-જ્ઞાન અને રમણતા પણ ભેદથી વિકલ્પથી એને સમજાવે છે કે જો આ આત્મા, એની શ્રદ્ધા, એનું જ્ઞાન અને રમણતા એ મોક્ષમાર્ગ છે, એમ ભેદથી સમજાવે છે. ભેદ આદરણીય નથી. સમજાણું કાંઈ? સમજાવનારને પણ આદરણીય નથી અને સમજનારને પણ આદરણીય નથી. પણ ભેદ દ્વારા એને સમજાવે છે કે આ આત્માનું જ્ઞાન, આ આત્માનું દર્શન અને ચારિત્ર નિર્વિકલ્પ તે મોક્ષનો માર્ગ છે. સમજાણું કાંઈ?

પહેલા ત્યાં તો ના પાડી હતી કે, વ્યવહારના પરિહાર અર્થે સાર શબ્દ યોજેલ છે. વિપરીતના પરિહાર અર્થે. અહીં કહે છે કે એ વિપરીતપણું ભેદ પાડીને શું કરવા કહેશું? અભેદને સમજાવવા ભેદને કહેશું, એમ કહે છે. સમજાણું કાંઈ? વ્યવહાર સમકિત અને વ્યવહાર જ્ઞાન અને વ્યવહાર ચારિત્ર એ બધા ભેદો નિશ્ચયને સમજાવવા એ નિમિત્તનું કથન છે. વ્યવહાર વ્યવહારને સમજાવવા માટે નહિ એમ કહે છે. ૮મી ગાથામાં પણ એમ આવે છે ને? વ્યવહાર દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રને પ્રાપ્ત, એ વ્યવહાર નિશ્ચયને સમજાવે છે. પરમાર્થ વસ્તુ અભેદને સમજાવે છે. વ્યવહાર વ્યવહારને સમજાવે છે એમ નહિ. ભેદ પાડીને કથન અભેદને સમજાવે છે. અભેદનું જ્ઞાન થતાં ભેદ શું છે એવું એને જ્ઞાનમાં આવી જાય છે. ભેદનું જ્ઞાન કરવા માટે નવો પ્રયાસ નથી. ભેદ દ્વારા અભેદનું ભાન થતાં, અભેદના જ્ઞાનમાં, ભેદ વિકલ્પ શું છે? એનું જ્ઞાન, આ આમાં નથી, એમ નાસ્તિપણે જ્ઞાન આવી જાય છે. આહાહા...! 'આ ત્રણનું ભેદ પાડીને જુદું જુદું...' એમ છે ને? 'પ્રત્યેક' પ્રત્યેકનો અર્થ ભેદ પાડીને. પ્રત્યેક એટલે જુદું જુદું કરીને. જુદું નિરૂપણ કરશું.

'ટીકા :- રત્નત્રયના ભેદો પાડવા વિષે...' સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રને વ્યવહારથી સમજાવવા માટે 'અને તેમનાં લક્ષણ વિષે આ કથન છે.' વ્યવહારનું લક્ષણ, હોં! વ્યવહારના ભેદો પાડવા માટે અને તેમનાં લક્ષણ વિષે. તેમનું એટલે વ્યવહારનું લક્ષણ શું? એ માટે આ ગાથા છે.

'સમસ્ત કર્મના નાશથી સાક્ષાત્ મેળવાતો મહા આનંદનો લાભ તે મોક્ષ છે.' મોક્ષની

વ્યાખ્યા. મોક્ષ એટલે શું? આમ તો મોક્ષ એટલે મુકાવું થયું. ‘સમસ્ત કર્મના નાશથી...’ મોક્ષ તો મુકાવાના અર્થમાં છે. સર્વ કર્મના નાશથી. અસ્તિ લીધી પાછી. ‘સાક્ષાત્ મેળવાતો મહા આનંદનો લાભ...’ અતીન્દ્રિય આનંદ ભગવાનઆત્મા છે એની અતીન્દ્રિય આનંદની પર્યાયમાં પૂર્ણ પ્રાપ્તિમાં આ આનંદનો લાભ, મહા અતીન્દ્રિય આનંદનો પૂર્ણ લાભ ‘સાક્ષાત્ મેળવાતો...’ આહાહા...! સમજાય છે કાંઈ? ‘મહા આનંદનો લાભ તે મોક્ષ છે.’ એમ અસ્તિથી સિદ્ધ કર્યું છે. પહેલી વ્યાખ્યા કરી. મોક્ષ શબ્દ છે. સમજાણું? ‘ણિયમં મોક્ષવચ્ચાઓ’ એમ છે ને? એટલે મોક્ષની વ્યાખ્યા કરી. સમસ્ત કર્મના નાશથી મુકાણો. મુકાણો-સર્વ કર્મથી છૂટ્યો. પણ છૂટ્યો ત્યારે થયું શું?

‘સાક્ષાત્ મેળવાતો મહા આનંદનો લાભ...’ એટલે? શક્તિમાં, સ્વભાવમાં તો મહા આનંદ હતો. ભગવાનઆત્મા મહા અતીન્દ્રિય આનંદરૂપ જ છે. પણ સાક્ષાત્ મેળવાતો-પર્યાયમાં આનંદ પ્રાપ્ત થતો એમ કહે છે. સમજાણું કાંઈ? અરે...! આવો ધર્મ! ‘સાક્ષાત્ મેળવાતો...’ પ્રગટ દશામાં પ્રાપ્ત થતો ‘મહા આનંદનો લાભ...’ લ્યો! આ લાભ સવાયા. આ વાણિયા લખે ને? ‘પોપટભાઈ’ લાભ સવાયા નાખે ને તમારે? ચોપડામાં અને બધામાં ને કમાડમાં (બારણામાં) લખે ને? કમાડમાં (બારણામાં) લખે. ધૂળમાં પણ ત્યાં લાભ નથી. ધૂળનો લાભ એ તો ક્યાં એને આવે છે? મમતાનો લાભ છે ત્યાં. આ તો પૂર્ણ વીતરાગ મમતાના આનંદનો લાભ. સમજાણું કાંઈ? ભાષા તો જુઓ! ટીકા પણ કેવી થઈ છે!

‘ણિયમં મોક્ષવચ્ચાઓ’ એમ કહેવું છે ને? ‘નિયમ છે તે મોક્ષનો ઉપાય છે.’ ત્યારે મોક્ષ એટલે શું? એમ. નિયમ (એ) મોક્ષનો ઉપાય છે અને ‘તેનું ફળ તે પરમ નિર્વાણ...’ મોક્ષ એટલે શું? એમ. બધા કર્મનો અભાવ થઈને, નાશ થઈને, મહા આનંદનો સાક્ષાત્ મેળવાતો (પૂર્ણ આનંદ). અતીન્દ્રિય આનંદસ્વરૂપ તો ભગવાનઆત્મા છે જ. એને પર્યાયમાં પ્રત્યક્ષ-સાક્ષાત્ પ્રગટ (મેળવાતો). આ સાક્ષાત્ ભગવાન ભેટ્યા, એમ નથી કહેતા? આત્મા અતીન્દ્રિય આનંદસ્વરૂપ તો પ્રભુ અનાદિથી છે. એને વર્તમાન દશામાં સાક્ષાત્ આનંદનો લાભ. સાક્ષાત્ મેળવાતો મહા આનંદનો લાભ, એનું નામ અસ્તિપણે મુક્તિ કહેવામાં આવે છે. સમજાણું કાંઈ?

‘શ્રીમદ્’માં એમ કહ્યું, ‘મોક્ષ કલ્પો નિજ શુદ્ધતા.’ ત્યાં એ અસ્તિથી લીધું. મોક્ષ શબ્દમાં મુકાવું આવે છે. એટલે આમાં જરી પહેલું લીધું કે કર્મથી, અપૂર્ણ દશાથી છૂટતાં, પૂર્ણ દશાની પ્રાપ્તિ, સાક્ષાત્ અતીન્દ્રિય આનંદનો લાભ (થવો) એને મોક્ષ કહેવામાં આવે છે. આ સંસારનો લાભ એ દુઃખ કહેવામાં આવે છે, એમ કહે છે. દુઃખ. ચાહે તો રાગ ગમે તે પ્રકારનો હો, પણ એ રાગનો લાભ એ દુઃખનો લાભ છે. આહાહા...! આકુળતા છે. આ તો સાક્ષાત્ મેળવાતો. એટલે પ્રાપ્ત થતો નવો. એમ કહે છે ને? સ્વભાવમાં તો છે પણ પર્યાયમાં પ્રાપ્ત થતો. મેળવાતો એમ શબ્દ મુક્યો છે ને? ‘મહાનન્દલાભઃ’ અરે...! એના ઘરની વાતું પણ

મોટી જ આવે છે. સમજાણું કાંઈ?

‘તે મહા આનંદનો ઉપાય...’ પહેલી મોક્ષની વ્યાખ્યા કરી. હવે ‘ણિયમં મોક્ષવત્ત્વો’ એમ શબ્દ છે ને? નિયમ એટલે મોક્ષનો ઉપાય. મોક્ષ એટલે સાક્ષાત્ મહા આનંદનો મેળવાતો લાભ તે મોક્ષ. હવે એનો ઉપાય એટલે? ‘પૂર્વોક્ત નિરુપચાર રત્નત્રયરૂપ પરિણતિ છે.’ પૂર્વે કહેલી નિરુપચાર-જેમાં ઉપચાર નથી, વાસ્તવિકતા છે. સમજાણું કાંઈ? નિર-ઉપચાર. ઉપચાર નહિ, નિરુપચાર. વાસ્તવિક ભગવાનઆત્માનું નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન, ચારિત્ર એ નિરુપચાર રત્નત્રય છે. જેમાં ઉપચાર નથી પણ વાસ્તવિકતા છે, યથાર્થતા છે. આહાહા...! સમજાણું કાંઈ? વ્યવહાર વિકલ્પ જે મોક્ષમાર્ગ કહેવાય એ ઉપચારીક છે, અવાસ્તવિક છે, અયથાર્થ છે. વીતરાગનો માર્ગ, વીતરાગ સર્વજ્ઞનો કહેલો અનંતકાળમાં એણે બરાબર સાંભળ્યો નથી. એમ ને એમ વેદું કરી છે. સમજાણું કાંઈ? ધર્મને નામે વેદું (કરી).

પૂર્વોક્ત નિરુપેક્ષ શુદ્ધ રત્નત્રય કહ્યું હતું ને? ‘નિરુપચાર રત્નત્રયરૂપ પરિણતિ...’ જોયું! પરિણતિ એટલે પર્યાય થઈ. નિશ્ચયમોક્ષમાર્ગ આત્માની નિર્દોષ નિર્વિકારી દશા છે. એ ગુણ નથી. ગુણ અને દ્રવ્ય તો અવિનાશી ત્રિકાળ હોય છે અને મોક્ષનો માર્ગ અને મોક્ષ એ તો પર્યાય છે. આહાહા...! એ શું વળી? મોક્ષ પણ એક પરિણતિ છે, પર્યાય છે, ગુણ નથી. એમ એ મોક્ષના માર્ગની પર્યાય-પરિણતિ એ અવસ્થા છે, પરિણતિ છે. ‘રત્નત્રયરૂપ પરિણતિ છે.’ ઘણા કહે છે, નિશ્ચયસમ્યગ્દર્શન તો ગુણ છે. એને તમે પર્યાય કેમ કહો છો? સિદ્ધમાં સમ્યગ્દર્શન આદિ આઠ ગુણ પ્રગટ્યા એમ કહ્યું છે. એ ગુણ એટલે પર્યાય. ગુણ પ્રગટતા હશે? ગુણ તો ત્રિકાળ છે. સમજાણું કાંઈ? અવગુણ-અજ્ઞાન હતું, એનો નાશ થઈને ગુણ પ્રગટ્યા એમ કહેવામાં આવે છે. બાકી તો પ્રગટી છે પર્યાય. આહાહા...! અવસ્થા પ્રગટે છે ને? કે ગુણ પ્રગટે છે? ગુણ તો ત્રિકાળ. અનાદિઅનંત અવિનાશી જેમ દ્રવ્ય છે, એવા અનાદિઅનંત એના ગુણો છે. પર્યાય તો નવી પ્રગટ થાય છે. સિદ્ધની પર્યાય પણ સાદિ અનંત છે. કાળથી સરખી રહે તો. એક એક સમયની અવસ્થા જુદી જુદી ગણવામાં આવે છે. ભેગી ગણવામાં આવે તો સાદીઅનંત. પણ એ કાંઈ અનાદિઅનંત નથી. અનાદિઅનંત તો આત્મા અને અનાદિઅનંત એના જ્ઞાન-દર્શન આદિ ગુણો (છે). એનો આશ્રય લઈને પ્રગટ થતી પર્યાય એ પરિણતિ છે. કહો સમજાણું કાંઈ ?

વળી, ‘આ ત્રણનું-જ્ઞાન,...’ ‘વળી (નિરુપચાર રત્નત્રયરૂપ અભેદપરિણતિમાં...)’ શું કહે છે? જે આત્માનો ત્રિકાળી સ્વભાવ, એના અવલંબનથી-આશ્રયથી શક્તિમાંથી પ્રગટ થતી સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર એવી જે અભેદ પરિણતિ. ‘નિરુપચાર...’ ઉપચાર નહિ, આરોપ નહિ, યથાર્થ અવસ્થા. એમાં ‘અંતર્ભૂત રહેલા...’ એમાં અંતર્ભૂત રહેલા. એ તો જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર ત્રણ છે.

‘આ ત્રણનું-જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રનું જુદું જુદું નિરૂપણ હોય છે.’ એટલે ભેદથી

કથન કરશું. છે તો સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર ત્રણ નિર્મળ (અવસ્થા). એ ત્રણમાંથી. ત્રણને બતાવવા વ્યવહારથી એનું કથન કરશે. સમજાણું કાંઈ? પેલામાં એમ આવ્યું. ત્રણ આવ્યું હતું ને પહેલા? આપણે કહ્યું હતું. ૮ મું પાનું. બસ એ. એ ત્રણમાંના દરેકનું સ્વરૂપ કહેવામાં આવે છે. એ જુદું અને આ જુદું. છે ને એ? આ ત્રણમાંના દરેકનું સ્વરૂપ કહેવામાં આવે છે. ત્યાં ત્રણમાંના દરેકનું સ્વરૂપ એ નિશ્ચય છે. સમજાણું કાંઈ? એ વખતે કહ્યું હતું. આ તો ત્રણ જે આત્મા એકરૂપ ભગવાન, એની અંતર સમ્યક્ અનુભવ થઈને દર્શન પ્રતીત, જ્ઞાન અને રમણતા (થયા) એ ત્રણમાંથી એક-એકને કહેશું. પણ એ ત્રણે નિશ્ચય છે. એક-એક કહેશું એ નિશ્ચય છે. આ ત્રણમાંથી ભેદ પાડીને કહેશું એ વ્યવહાર છે.

‘આ ત્રણનું-જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રનું-જુદું જુદું નિરૂપણ હોય છે.’ એટલે ભેદથી કથન એને કરશું કે આ નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શન આને કહેવાય. વિકલ્પથી (કહીશું). સમ્યક્જ્ઞાન, સમ્યક્ચારિત્ર આને કહેવાય. એ વિકલ્પથી આત્મા દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્રને પ્રાપ્ત થાય તે આત્મા. સમજાણું કાંઈ? આવશે, કળશમાં આવશે. જુઓ! કે શુદ્ધરત્નત્રયાત્મક આત્મા છે. એમ ભેદથી એને સમજાવે છે કે આ આત્મા શુદ્ધરત્નત્રયમય છે, એમ ભેદથી સમજાવવું, એને અહીંયાં વ્યવહાર કહેવામાં આવે છે. ભેદ એ નિશ્ચયને સમજાવવા માટે કથન છે. સમજાણું કાંઈ ? એટલે આ જે ત્રણ છે એ ભેદ છે. પહેલા ત્રણ હતા એ તો નિશ્ચયના ત્રણ ભેદ હતા. એનું જુદું જુદું નિરૂપણ કર્યું છે. એટલે? કે નિશ્ચયજ્ઞાન આ છે એવું વિકલ્પથી ભેદથી સમજાવશું. નિશ્ચયદર્શન આ છે એ ભેદથી સમજાવશું. નિશ્ચયચારિત્ર આ છે એ ભેદથી સમજાવશું. આવું છે.

‘આ ત્રણનું-જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રનું-જુદું જુદું નિરૂપણ હોય છે.’ ‘કઈ રીતે? આ જ્ઞાન છે’ એમ. જુઓ! ભેદથી કહીને આ અંતર અનુભવમાં થતું જ્ઞાન તે જ્ઞાન છે એમ ભેદથી કહેવામાં આવે છે. એમ. ‘આ દર્શન છે, આ ચારિત્ર છે—એમ ભેદ પાડીને (આ શાસ્ત્રમાં) જે ગાથાસૂત્રો આગળ કહેવાશે તેમાં દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રનાં લક્ષણ જણાશે.’ ભેદનું કથન આમાં અને લક્ષણ પછી જણાશે એમ કહે છે. પહેલું કહ્યું હતું ને? કે ભેદો પાડવા વિશે અને તેમના લક્ષણ વિષે. ટીકાનો પહેલો શબ્દ હતો. આ તો અધ્યાત્મ વાત છે એટલે સમજવા માટે બહુ (ધીરજ જોઈએ). આજ શેઠિયા નથી આવ્યા. સમજાણું કાંઈ?

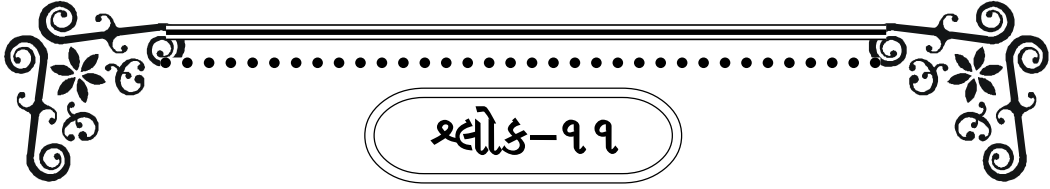
આ આત્મા પરમેશ્વર સર્વજ્ઞદેવ તીર્થંકરદેવ પરમાત્માએ જે આત્મા કહ્યો. આ આત્મા એ અવિનાશી (છે) અને એમાં જ્ઞાન, દર્શન, આનંદ આદિ ગુણો (છે તે) અવિનાશી (છે). એવા અવિનાશી તત્ત્વની અંતર્મુખ થઈને સમ્યગ્દર્શન થાય, તેને નિશ્ચય સાચું સમ્યગ્દર્શન કહે છે. તે મોક્ષનો માર્ગ છે. વ્યવહારથી કહેશું પણ એ વ્યવહાર મોક્ષનો માર્ગ નથી. વ્યવહાર નિશ્ચયને સમજાવવા માટે આવે છે. સમજાણું કાંઈ? ભારે, ભાઈ! આવું છે. ‘ભીખાભાઈ’!

મુમુક્ષુ :- નિશ્ચયને સમજાવવા માટે આવે છે.

ઉત્તર :- આવે છે ભેદ ત્યાં. જુઓ! આને જ્ઞાન કહીએ, આને દર્શન કહીએ, આને ચારિત્ર કહીએ. પણ વ્યવહાર પોતે વસ્તુ છે, ધર્મનું કારણ છે એમ છે નહિ. આહાહા...! ભારે આકરું.

‘ભેદ પાડીને...’ તેથી ભાઈએ પંડિતજીએ ખુલાસો કર્યોને ઓલામાં? ભેદ કથન દ્વારા અભેદ સમજાવવા અર્થે, ત્રણના ભેદો કહેવામાં આવશે. આહાહા...! ભારે! આમાં ‘જે ગાથાસૂત્રો આગળ કહેવાશે તેમાં દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રના લક્ષણ જણાશે.’ આગળ પાંચમાં આવશે. દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રનું લક્ષણ શું?

‘(હવે ચોથી ગાથાની ટીકા પૂર્ણ કરતા શ્લોક કહેવામાં આવે છે :)’

શ્લોક-૧૧

(મંદાક્રાંતા)

મોક્ષોપાયો ભવતિ યમિનાં શુદ્ધરત્નત્રયાત્મા ।
 હ્યાત્મા જ્ઞાનં ન પુનરપરં દૃષ્ટિરન્યાઽપિ નૈવ ।
 શીલં તાવન્ન ભવતિ પરં મોક્ષુભિઃ પ્રોક્તમેતદ્
 બુદ્ધાવ જન્તુર્ન પુનરુદરં યાતિ માતુઃ સ ભવ્યઃ ॥૧૧॥

[શ્લોકાર્થ :-] મુનિઓને મોક્ષનો ઉપાય શુદ્ધરત્નત્રયાત્મક (શુદ્ધરત્નત્રયપરિણતિએ પરિણમેલો) આત્મા છે. જ્ઞાન આનાથી કોઈ બીજું નથી, દર્શન પણ આનાથી બીજું નથી જ અને શીલ (ચારિત્ર) પણ બીજું નથી.—આ, મોક્ષને પામનારાઓએ (અર્હતભગવંતોએ) કહ્યું છે. આ જાણીને જે જીવ માતાના ઉદરમાં ફરીને આવતો નથી, તે ભવ્ય છે. ૧૧.

શ્લોક-૧૧ ઉપર પ્રવચન

૧૧.

મોક્ષોપાયો ભવતિ યમિનાં શુદ્ધરત્નત્રયાત્મા ।
 હ્યાત્મા જ્ઞાનં ન પુનરપરં દૃષ્ટિરન્યાઽપિ નૈવ ।
 શીલં તાવન્ન ભવતિ પરં મોક્ષુભિઃ પ્રોક્તમેતદ્
 બુદ્ધાવ જન્તુર્ન પુનરુદરં યાતિ માતુઃ સ ભવ્યઃ ॥૧૧॥

‘પદ્મપ્રભમલધારીદેવ’ વનવાસી દિગંબર સંત હતા. સંતો તો વનમાં રહેતા હતા. ‘કુંદકુંદાચાર્ય મહારાજે’ આ ‘નિયમસાર’ કર્યું. એને બે હજાર વર્ષ થયા. પછી આ ‘પદ્મપ્રભમલધારીદેવ’ લગભગ નવસો વર્ષ પહેલા, દિગંબર સંત વનવાસી (મુનિ થયા) એમણે આ ટીકા બનાવી. એમનો કરેલો આ કળશ છે.

‘મુનિઓને મોક્ષનો ઉપાય શુદ્ધરત્નત્રયાત્મક આત્મા છે.’ જુઓ! પેલા ત્રણને અભેદ કરી નાખ્યું પાછું. કહે છે મુનિઓને, સાચા સંતોને ‘મોક્ષનો ઉપાય શુદ્ધરત્નત્રય...’ એટલે કે વ્યવહાર સમકિત, જ્ઞાન, ચારિત્ર વિનાનો નિર્વિકલ્પ પરિણતિનો ભાવ. આહાહા...! સમજાણું કાંઈ? સાચા મુનિ હોય છે એને અંતરમાં ભગવાન પૂર્ણાનંદ પ્રભુ, એની શ્રદ્ધા-જ્ઞાન અને ચારિત્રની પરિણતિ અવસ્થાએ પરિણમેલો આત્મા તે મોક્ષનું કારણ છે, એમ કહે છે. ‘ચંદુભાઈ’! મોક્ષની પર્યાયથી લીધું હતું ને? અહીં તો આત્મા અભેદથી લીધું છે. આહાહા...!

દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની શ્રદ્ધાનો વિકલ્પ જે વ્યવહાર છે, શાસ્ત્રનું જ્ઞાન વિકલ્પ એ તો રાગ છે, એ મોક્ષમાર્ગ નથી. તેમ પંચમહાવ્રતના વિકલ્પો એ રાગ છે, મોક્ષમાર્ગ નથી. મોક્ષમાર્ગ તો મુનિઓનો એને કહેવામાં આવે છે, કે જેને અંતર સ્વરૂપમાં પૂર્ણાનંદનો પ્રભુ આત્મા વસ્તુ પ્રાપ્ત છે. એની અંતરમાં એનું જ્ઞાન થઈને પ્રતીત થવી અને એનું જ્ઞાનમાં વેદન થવું. અને એમાં રમણતા થવી. એ ત્રણથી પરિણત આત્મા તે મુક્તિનું કારણ છે. એમ કેમ લીધું? કે વ્યવહારનો વિકલ્પ તે આત્મા નથી, એ અનાત્મા છે. સમજાણું કાંઈ? અનાત્મા મોક્ષનું કારણ હોઈ શકે નહિ. સમજાણું કાંઈ? માર્ગ ભારે, ભાઈ! આવો. વ્યવહારને તો કાંઈ ગણતા જ નથી અહીં. ‘...ભાઈ’!

કહે છે કે, મુનિઓ, સાચા સંત જે છે એને તો અંતરમાં આનંદની દશાનું ભાન થઈને પ્રતીત થઈ છે, અંતર નિર્વિકલ્પ જ્ઞાન થયું છે અને નિર્વિકલ્પ ચારિત્ર હોય છે. એ ત્રણથી પરિણમેલો આત્મા એ મોક્ષનો ઉપાય છે. એમ કહેવું છે ને અહીંયાં? પેલા ત્રણનો ઉપાય કહેતા મોક્ષના ઉપાયને આત્મા કીધો. જુઓ! ‘મુનિઓને મોક્ષનો ઉપાય શુદ્ધરત્નત્રયાત્મક (શુદ્ધરત્નત્રય પરિણતિએ પરિણમેલો) આત્મા છે.’ આહાહા...! કહો, સમજાણું કાંઈ? પોતાનો સ્વભાવ જ આનંદ અને શાંત છે, વીતરાગ છે. એ આત્મા પરિણમી ગયો છે એમ કહે છે. કહો, સમજાણું કાંઈ? ભાષા જ કેવી આ જાતની? અજાણ્યા માણસને ગ્રીક લેટિન જેવું લાગે. એ કરતા કોઈ વ્રત પાળવા, અપવાસ કરવા, ભક્તિ કરવા, યાત્રા કરવી લ્યો! આવું ઝટ સમજાય. કહે છે એ તો શુભરાગ, પુણ્ય છે. એ ધર્મ નહિ. સાંભળને. સમજાણું કાંઈ? એનો અભાવ થઈને આત્મામાં આત્માનો અનુભવ-દષ્ટિ-જ્ઞાનપણે પરિણમે એવા આત્માને મોક્ષનો ઉપાય કહે છે, એમ કહે છે. આહાહા...!

પહેલી મોક્ષની વ્યાખ્યા કરી હતી ને? મોક્ષનો ઉપાય તો એ કહ્યો હતો. મહાઆનંદનો ઉપાય નિરૂપવાર પરિણતિ કીધી. લ્યો, અહીં પાછું કહ્યું, એ ત્રણથી પરિણમેલો આત્મા.

જુદું-જુદું છે. શરીર, વાણી, મન તો જડ ક્યાંય રહી ગયા, કર્મ-બર્મ ક્યાંય રહી ગયા અને દયા-દાન ને વ્રત, ભક્તિના પરિણામ ક્યાંય રહી ગયા. એ તો રાગ, વિકાર, વિભાવ (છે). આહાહા...! હવે અહીં તો આત્મા પૂર્ણાનંદનો નાથ પ્રભુ પોતે છે, એનું જે સમ્યગ્દર્શન એના તરફના સન્મુખનું, નિર્વિકલ્પ વીતરાગી દશા, વીતરાગી જ્ઞાન અને વીતરાગી ચારિત્ર, એ પોતે મોક્ષનો ઉપાય ન કહેતા, ત્રણપણે પરિણમેલો આત્મા મોક્ષનો ઉપાય છે. ભાઈ! આહાહા...! જુઓને!

મુમુક્ષુ :- ‘દ્રવ્યસંગ્રહ’માં એમ કહ્યું છે.

ઉત્તર :- એમ કહ્યું છે, ખબર છે ને. એ ત્રણનું અભેદ ગણવું. કહ્યું છે ને, ખબર છે. પહેલા શરૂઆતમાં. ત્રણનું અભેદપણું તે મોક્ષનો ઉપાય છે. આત્મા તે પોતે અભેદપણે પરિણમી ગયો એ આત્મા મોક્ષનો ઉપાય છે. કહો, સમજાણું કાંઈ? એ પરિણત છે એનો આત્મા. વ્યવહારના વિકલ્પથી આત્મા (પરિણત) નહિ. એ તો અનાત્મા છે. બહુ અઘરું કામ છે. વીતરાગનું દર્શન એને પામવું અલૌકિક વાત છે. અંતરથી, હોં! બહાર વાડાથી નહિ. આહાહા...!

‘જ્ઞાન આનાથી કોઈ બીજું નથી,...’ એટલે કે આત્મા વસ્તુ ભગવાન શુદ્ધ ચૈતન્ય, પુણ્ય-પાપના રાગ વિનાનો, એવા આત્માનું જ્ઞાન, તે જ્ઞાન આત્માથી કાંઈ જુદું નથી. આ ‘જ્ઞાન આનાથી કોઈ બીજું નથી,...’ આત્મા જ્ઞાનરૂપે પરિણમ્યો એ જ્ઞાન. એ જ્ઞાન આત્માથી જુદું છે નહિ. આહાહા...! સમજાણું કાંઈ? જુઓ! અહીં જ્ઞાનથી પહેલું લીધું. પાઠમાંથી લીધું છે ને? પહેલું જ્ઞાન, પછી દર્શન, પછી ચારિત્ર એમ લીધું. સમજાણું કાંઈ? ‘કુંદકુંદાચાર્ય’એ પાઠમાં લીધું છે. આ તો ધીમેથી સમજવાની અંતરની વાત છે, ભાઈ! આ કાંઈ ચોપડા વાંચી જાય, ભણી જાય, વાતો કરી જાય (એવી વાત નથી). વાદવિવાદ કરે કે આમાં આમ છે, બાપુ! એ વાત અહીં નથી.

ભગવાનઆત્મા પોતાના સ્વભાવથી ભરેલો, પ્રભુ! એની અંતર્મુખ થઈને શ્રદ્ધા-જ્ઞાન અને ચારિત્ર (થવા) એ મોક્ષનો ઉપાય કહ્યો હતો. (હવે) કહે છે કે ત્રણપણે પરિણમેલો આત્મા મોક્ષનો ઉપાય (છે). કેમ? કે આત્માથી કાંઈ જ્ઞાન-દર્શન જુદા નથી. એમ કહે છે. સમજાણું કાંઈ? કેમ કે મોક્ષનો ઉપાય જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર અને એ દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રે પરિણમેલો આત્મા તે છે. એટલે આત્માથી જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર કાંઈ જુદા નથી. વ્યવહાર-જ્ઞાન એ તો આત્માથી જુદી ચીજ છે. પંચમહાવ્રતના પરિણામ, વ્યવહારુ જ્ઞાન, વ્યવહારુ દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર-શ્રદ્ધાનો વિકલ્પ એ તો આત્માથી જુદી ચીજ છે. સમજાણું કાંઈ? સૂક્ષ્મ વાત બેસે છે ને ‘સુમેરુલજ્જ’? વાત તો ઇ છે. આ જ વાત છે. કોઈને એમ લાગે કે પણ આવું એક નિશ્ચય-નિશ્ચય? સાચું... સાચું... સાચું... કાંઈ ખોટું નહિ! એ... ‘નવરંગભાઈ’! સાચી વાત છે આ તો.

કહે છે કે સાચા સંત વનવાસી હોય છે (એમને) બાહ્યમાં તો નગ્ન દશા હોય છે.

અંતરમાં એને આવી દશા હોય (અર્થાત્) સ્વભાવને આશ્રયે દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર (પ્રગટ થયા હોય) તો એ આત્મા જ મોક્ષનો ઉપાય છે. બહારની ક્રિયા, શરીરની ક્રિયા અને વિકલ્પ એ કાંઈ મોક્ષનો ઉપાય નથી. કારણ કે આત્મા એ રીતે થતો નથી. આત્મા જે રૂપે થતો નથી તે મોક્ષનું કારણ હોઈ શકે નહિ, એમ કહે છે. સમજાણું કાંઈ? 'નિરંજનભાઈ'! બહુ માર્ગ જુદો. વીતરાગનો માર્ગ લોકોને મળતો નથી, હોં! સાંભળવા મળતો નથી એટલે ક્યાંકને ક્યાંક અટકીને જિંદગી ચાલી જાય છે. આહાહા..!

કહે છે, આત્મા પોતે જ મોક્ષનો ઉપાય છે. આહાહા..! કેમ? કે એ જ્ઞાન જે સમ્યક્જ્ઞાન-સ્વસંવેદન જ્ઞાન, આત્માનું જ્ઞાન, તે જ્ઞાન કાંઈ આત્માથી જુદું નથી. સમજાણું કાંઈ? 'દર્શન પણ આનાથી બીજું નથી જ...' લ્યો! એ વળી 'જ' આવ્યું પાછું. કહો, સમજાણું? સમ્યગ્દર્શન પણ આત્માના નિર્વિકલ્પ શ્રદ્ધાની પરિણતિ એ આત્મા છે. આત્માથી કાંઈ સમ્યગ્દર્શન જુદી ચીજ નથી. આહાહા..! 'અને શીલ (ચારિત્ર) પણ બીજું નથી.' દેહની ક્રિયા કે પંચમહાવ્રતના વિકલ્પ એ ચારિત્ર નથી. ચારિત્ર તો આત્મા છે. સ્વરૂપની, આનંદની લીનતારૂપે પરિણમેલો આત્મા તે ચારિત્ર છે. એનાથી કોઈ ચારિત્ર જુદી ચીજ નથી.

'આ, મોક્ષને પામનારાઓએ (અર્હતભગવંતોએ) કહ્યું છે.' આવું કોણે કહ્યું? 'મોક્ષને પામનારાઓએ (અર્હતભગવંતોએ)...' આમાં અર્હત આવ્યું. 'ટોડરમલ'માં પહેલા અર્હતા લીધું છે, હોં! શરૂઆતમાં પાંચ નવકાર લીધા છે ને? હામો અર્હતાણં લીધું છે. હામો અરિહંતાણં નથી લીધું. અર્થમાં અરિહંતાણં કર્યું છે પાછું. 'ટોડરમલજી'એ શરૂઆતમાં પહેલા નવકાર લીધો છે ને ત્યાં. હામો અર્હતાણં એમ લીધું છે. અર્થમાં હામો અરિહંતાણં કર્યું છે. પાઠ આમ લીધા. પાઠ હામો અરિહંતાણં ન લીધો.

'આ મોક્ષને પામનારાઓએ (અર્હતભગવંતોએ) કહ્યું છે.' કોઈના ઘરની વાત નથી. પરમાત્મા ત્રિલોકનાથ વીતરાગદેવે કહ્યું છે. 'આ જાણીને જે જીવ માતાના ઉદરમાં ફરીને આવતો નથી, તે ભવ્ય છે.' આહાહા..! મોક્ષની વાત છે ને? મોક્ષ થયો એને ફરીને અવતાર હોતો નથી. આહાહા..! આવા સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રરૂપ પરિણમીને આત્મા મોક્ષને પામે છે. એ ફરીને માતાના ઉદરમાં આવતો નથી, ફરીને એને અવતાર હોતો નથી. એને અહીંયાં ભવ્યજીવને, મોક્ષના માર્ગપણે પરિણમેલાને મોક્ષનો ઉપાય કહેવામાં આવે છે.

(શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)

